

O jednom pojme z mikovského inštrumentária štylistiky

JOZEF MLACEK, Filozofická fakulta Katolíckej univerzity, Ružomberok

Vybrať si pri bádateľovi, ktorý je tvorcom celkom osobitnej koncepcie štylistiky (a tým František Miko nepochybne je), a teda zákonite uviedol do širokého štylistického diskurzu azda desiatky celkom nových pojmov a ďalšie desiatky pojmov zasa novým spôsobom reterminologizoval, teda vybrať si v takomto prípade za tému príspevku jediný spomedzi jeho pojmov sa môže zdať z jednej strany trochu trúfale a z druhej zasa až príliš banálne. Ak napriek takémuto úskaliu ostávame pri naznačenej téme príspevku, má to zaiste svoje dôvody. Na prvom mieste treba za takýto dôvod pokladať fakt, že vybraný pojem zaznamenal aj u samého sledovaného tvorcu evidentné posuny, a to až natoľko, že niekedy ho v jeho výkladoch štylistickej problematiky nachádzame a inokedy nie (to už dáva tušiť, že tu nepôjde o pojem z centrálnej sféry výrazovej sústavy), takže to môže vzbudzovať dojem, že ide o veličinu, od ktorej sám pôvodca asi odstúpil, alebo ktorá sa u neho samého, v jeho vlastnej teórii dostala na okraj. Ďalším z dôvodov sledovania zvolenej témy je fakt, že ide o skutočnosť, ktorá všeličo vypovedá, alebo aspoň naznačuje aj smerom k širšiemu vývinu našej štylistiky a jej pojmoslovia. Bez uvádzania ďalších dohadov a okolností povedzme už tu, že nám ide o pojem *lomený štýl*.

Ako bolo už naznačené, je to pojem, s ktorým sa – logicky – nestretáme v autorových registroch pojmov z výrazovej sústavy, ktorý sa však nevyskytuje ani vo vecných registroch či indexoch jeho knižných prác. Základným prameňom umožňujúcim jeho identifikáciu v koncepcii F. Miku sú poznámky z jeho vysokoškolských prednášok zo slovenskej štylistiky, ktorú F. Miko prednášal na vtedajšej prešovskej Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika koncom prvej polovice šesťdesiatych rokov 20. storočia (ide najmä o roky 1964 a 1965). Jeho prednášky pre poslucháčov slovakistiky sme ako mladí asistenti spolu s Jánom Sabolom navštevovali celkom pravidelne, a tak sme mohli zachytiť všeličo z mikovského odborného idiolektu (napr. špecifické využívanie príslovky *ticho*: ticho predpokladajme, ticho pripusťme a pod., jeho časté zdôrazňovanie *metódy malých krokov* atď.). Medzi práve takto zachytenými vecami sa dosť často v istých pasážach jeho výkladu, pravdaže, iba istých štýlov vyskytoval aj spomenutý pojem *lomený štýl*. Takúto charakteristiku F. Miko pripisoval napríklad a najmä esejistickému a dosť často aj popularizačnému štýlu. Z toho však zreteľne vyplýva, že tu išlo o niečo, čo sa aj u nás neskôr označilo ako sekundárny štýl. Takéto limitovanie daného pojmu si však žiada aspoň niekoľko menších poznámok.

Začať ich možno zopakovaním uvedenej skutočnosti, že naša vtedajšia štylistická teória ešte s pojmom *sekundárny štýl* v naznačenom období nepracovala, a to aj pri konštatovaní mnohorakých dynamických premien v oblasti či priamo v systéme štýlov. Najmä vo svojom mistríkovskom prúde sa v tom čase viacej sústreďovala na vydeľovanie ďalších špecifických druhov štýlu v porovnaní s východiskovými prístupmi a typmi v Pražskej škole alebo u nás s ich domestikovanou predstavou u Eugena Paulinyho, na ich vymedzovanie a celkovú, rámcovú charakteristiku. Tak sa na pozadí pôvodných troch štýlov (ba zo začiatku vlastne jazykov) postupne určovali štyri, neskôr päť, šesť, ba i viac

štýlov. A hoci sa každý novo určený štýl spoľahlivo vymedzoval, aj tak sa stretol takýto postup aj s kritickým prijatím (porov. známe, pretože viackrát opakované trochu ironické vyjadrenia J. Bosáka vo viacerých jeho prácach, podľa ktorého sa v danej otázke postupuje metódou stavania lastovičieho hniezda, keď v systéme štýlov pomaly každý rok pribúda, „priliepa sa“ ako na onom lastovičom hniezde nejaký osobitne vymedzený štýl). Postupovalo sa tu teda viac-menej extenzívne, aj keď sa na druhej strane predsa len celkom nezabúdalo ani na určovanie vzájomných vzťahov a súvislostí medzi jednotlivými štýlmi (platí to najmä o situácii pri novo vydeľovaných štýloch).

Pristavme sa teraz pri tom, ako k týmto otázkam pristupoval František Miko. Tu treba hneď na začiatku povedať, že ani v jeho prácach sa dlho neobjavuje pojem sekundárny štýl. Je však príznačné, že v jeho knihe *Text a štýl* z roku 1970 sa uvádzajú štyri štýly, ktoré mu vychádzajú ako výsledok prepojenia základných výrazových vlastností a zároveň ako prejav a výsledok priamej „*diferenciácie jazykovej funkcie*“ (s. 53 – sú to konkrétne vedecký, hovorový, umelecký a rokovací štýl). V nasledujúcej knihe o štylistike (*Štýlové konfrontácie*, 1976) sa v nadväznosti na predchádzajúce vymedzenie píše: „*Ostatné štýly (publicistický, rečnícky, esejistický a popularizačný) sú vzhľadom na štyri uvedené štýly (myslia sa tie, čo sa uviedli v predchádzajúcej knihe, pozn. J. M.) nepôvodné a treba ich vysvetľovať ako deriváciu primárnych štýlov*“ (s. 33). Stretáme sa tu teda už s pojmom primárny štýl, ako aj s pojmom derivácia primárneho štýlu. F. Miko ide v naznačenom smere dokonca ešte ďalej a aj medzi svojimi štyrmi základnými štýlmi hodnotí hovorový štýl ako *primárny jav*, kým ostatné tri spomedzi vydeľovaných primárnych štýlov (pomocne ich označuje aj spoločným názvom *kultúrne štýly*) vidí ako od neho odvodené. U bádateľa, ktorý na princípoch opozícií a odstupňovanosti koncipoval celú stavbu výrazovej sústavy, je do istej miery až prekvapujúce, že sa mu v opozícii s evidentne vydeľovanými primárnymi štýlmi ešte nevyčlenil pojem sekundárneho štýlu, hoci jeho pojem *derivát* alebo *derivácia primárneho štýlu* je k tomu naozaj celkom blízko. A práve v takýchto súvislostiach má osobitnú výpovednú hodnotu spomenutý názov *lomený štýl*. Ním sa totiž jednoznačnejšie, plastickejšie ako názvom sekundárny štýl, naznačovalo okrem samého faktu odvodenosti takéhoto štýlu napríklad aj to, že daný nový štýl nie je/ nebýva, resp. nemusí byť derivátom od jediného základného štýlu, ďalej aj to, že takýto štýl nie je/ nebýva iba nejakým mechanickým súčtom znakov, vlastností alebo podôb jedného a druhého východiskového (primárneho) štýlu, ale že ide o štýl, v ktorom sa špecificky prepájajú kvality dvoch alebo aj troch základných štýlov. Autorovi pri uprednostnení práve takéhoto názvu teda zreteľne a v prvom rade išlo o špecifickejšie vystihnutie vecnej podstaty pomenovanej veci (ako je naznačené v predchádzajúcich formuláciách, predznamenávala sa tu istá možnosť jemného rozlíšenia pojmov lomený štýl a sekundárny štýl: nie každý sekundárny štýl musí byť aj lomený), ale zároveň aj o akési azda trochu voľnejšie, esejistickejšie, možno aj „mäkšie“ naznačenie jej dynamických súvislostí. Evidentne išlo o názov, ktorý patril v danom období medzi spomínané štylistické idiolektizmy F. Miku, súčasne však išlo aj o pojem, ktorý má osobitné miesto vo vývine vtedajšieho metajazyka celej našej štylistiky.

Práve v takýchto širších súvislostiach si predchádzajúce konštatovania žiadajú aspoň niekoľko doplňujúcich poznámok:

A. Predovšetkým treba vyzdvihnúť a osobitne podčiarknuť naznačený fakt, že F. Miko vydeľovaním svojho lomeného štýlu prispel k samej prvotnej konceptualizácii pojmu, ktorý sa neskôr označil a doteraz označuje ako sekundárny štýl, a tým samým aj k hlbšiemu, hierarchizovanému a celkovo fundovanejšiemu prístupu k triedeniu štýlov, čiže aj k explanačne primeranejšiemu obrazu sústavy štýlov. Naozaj tu totiž nešlo iba o pohyb na rovine pomenovania, išlo tu aj o samo vymedzovanie tohto druhu štýlu, o premyslené a primerané určenie jeho podstatných vlastností, teda naozaj aj o jeho konceptualizáciu.

B. Ešte závažnejšia je v uvedených reláciách ďalšia skutočnosť. Ako už bolo naznačené, uvedenú charakteristiku uplatňoval F. Miko iba v istých špecifických súvislostiach, a to predovšetkým pri svojom vymedzovaní esejistického a popularizačného štýlu; logika jeho výkladu tohto pojmu pripúšťa ešte jeho konzistentné a náležité využitie pri spomínaných ďalších dvoch štýloch z jeho klasifikácie, teda pri charakteristike rečníckeho a publicistického štýlu: aj tie chápe – ako bolo už povedané – ako výsledok derivácie dvoch primárnych štýlov. Celkovo sa teda jeho postup v tomto smere podstatne odlišoval od tých interpretácií nového pojmu sekundárny štýl, podľa ktorých sa do neho zahrňovali už nielen výsledky špecifických presahov medzi primárnymi štýlmi, ale aj akákoľvek modifikácia, obmena alebo osobitná konkretizácia niektorého zo základných (primárnych) štýlov, ba aj akákoľvek špecifikácia už existujúcich, už vyčlenených sekundárnych štýlov. Je známe, že najďalej práve v tomto odlišnom smere posunul chápanie sekundárneho štýlu Jozef Mistrík vo svojich posledných *Štylistikách*, v ktorých sa uvádza až vyše sedemdesiat takýchto štýlov. J. Mistrík neskôr – keď sa ozvali isté výhrady k takémuto jeho vymedzovaniu daného pojmu (najmä v recenzii O. Orgoňovej 3. vydania jeho *Štylistiky v Slovenskej reči* v roku 1998), výhrady mieriace práve na nesúrodosť až nesúmerateľnosť javov zahrnutých do pojmu sekundárny štýl, teda na fakt, že sa do neho zahrňovali pojmy z rozličných rovín štylistickej abstrakcie – zašiel na druhej strane až k tomu, že celý tento pojem charakterizoval ako okazionálny jav (porov. jeho štúdiu zo zborníka venovaného osemdesiatke J. Horeckého; 2000), a teda ho istým spôsobom dosť zreteľne spochybnil, resp. aspoň relativizoval. (V tomto jeho spochybnení samého sledovaného pojmu možno vidieť jeden zo zdrojov súčasného odmietania kategórie sekundárny štýl v najnovšej domácej štylistickej koncepcii, totiž v teórii J. Findru predstavenej knihou *Štylistika slovenčiny* z roku 2004. Pravdaže, v jeho prípade sú dôvodom na takýto postup aj jeho vlastné prístupy k určeniu a posudzovaniu vzťahov medzi pojmi štýl, resp. aj postup a žaner, v jeho pojmosloví vzťahov medzi rozličnými druhmi modelových štruktúr.)

Vráťme sa po tomto potrebnom odbočení-neodbočení k Mikovmu riešeniu týchto otázok. Okrem spomenutého určenia, že za *lomený* či vlastne *sekundárny štýl* sa u neho pokladajú len priame derivácie z primárnych štýlov, treba tu uviesť aj jeho špecifikujúce formulácie dotýkajúce sa tiež týchto otázok. Máme na mysli predovšetkým jeho ohraničujúce, o výrazovú koncepciu textu a štýlu opreté vymedzenia z už citovanej knihy *Text a štýl*, konkrétne najmä toto: „*Štýl sa nevyčerpáva (...) iba jednou výrazovou vlastnosťou. Preto nie sú oprávnené názvy ako emocionálny štýl, presný štýl, subjektívny štýl, objektívny štýl, nominálny štýl, verbálny štýl ap. Vo všetkých uvedených prípadoch ide len o istý tón, zafarbenie v celkovom výrazovom ustrojení reči*“ (s. 105). Ako vidíme, F. Miko tu

expressis verbis spomína aj niektoré z tých prípadov, ktoré sa v uvedenej odlišnej koncepcii zaratúvali medzi sekundárne štýly, predovšetkým také, ktoré by bolo možné vydeľovať až na vyšších či naopak nižších úrovniach abstrakcie, teda prípady, pre ktoré by boli vhodné – ak by sme odhliadli od jednoznačného postoja F. Miku – azda názvy *terciárny* či až *kvartálny štýl* (takéto smerovanie mali aj niektoré pripomienky zo spomínanej recenzie poslednej Mistríkovej *Štylistiky* od O. Orgoňovej).

C. Napokon sa tu žiada uviesť ešte jednu skutočnosť, ktorá má v sledovaných súvislostiach osobitnú výpovednú hodnotu. Zo zamerania predchádzajúcich dvoch poznámok môže vzniknúť domnienka, že F. Miko akosi až príliš jednoznačne a teda azda až príliš staticky určil, resp. aspoň naznačil, čo do jeho pojmu sekundárny (či u neho vlastne lomený) štýl patrí a čo nie. Keď však berieme do úvahy jeho naznačené limity určenia takejto kategórie (z jednej strany odvodenosť od primárnych štýlov a z druhej zasa nie iba modifikácia založená na jednej špecifickej výrazovej odlišnosti; v jeho chápaní sa teda lomený, resp. sekundárny štýl ani zďaleka nestotožňuje s pojmom *simplexný štýl*), potom je evidentné, že aj v jeho interpretácii je to kategória dynamická, premenlivá, teda kategória, s ktorou možno a azda aj treba rátať pri hierarchizácii pojmov zahrnujúcich aj tie najsúčasnejšie pohyby v príslušnej sfére, že teda do tohto pojmu treba zahrnúť popri už spomenutých ním samým vydeľovaných štyroch derivovaných štýloch aj viaceré ďalšie.

Ak sa teda dáme inšpirovať mikovským prístupom a budeme chcieť špecifikovať súčasné chápanie pojmu *sekundárny štýl*, predovšetkým do neho nemôžeme zaradiť rozličné modifikácie v rámci jednotlivých funkčných štýlov, teda také skutočnosti, ako sú napr. vidiecky štýl, susedský štýl, temperamentný štýl, žartovný štýl, skromný štýl atď. vydeľované najmä na pozadí primárneho hovorového štýlu, alebo zasa pojmy persuzívny štýl, ostrý štýl, pompézny štýl, zdržanlivý štýl a pod. na pozadí iných základných štýlov (štylistická koncepcia F. Miku dáva v takýchto prípadoch k dispozícii skôr pojem *variant štýlu*). Na druhej strane je však evidentné, že do neho bude možné zaradiť popri ním samým vydeľovaných štyroch sekundárnych (u neho vlastne derivovaných) štýloch aj viaceré ďalšie, ktoré síce nie sú vždy priamo a záväzne iba derivátmi od (dvoch či viacerých) primárnych štýlov, ale reprezentujú istý osobitný podtyp, istú špecifickú sféru v rámci niektorého zo základných štýlov alebo v rámci istej osobitnej komunikačnej oblasti. Do takto vymedzeného sekundárneho štýlu by teda patrili také pojmy, ako sú napríklad encyklopedický štýl (vo väzbe na vedecký či náučný štýl, ale s evidentným zaratúvaním prvkov hovorovosti), legislatívny štýl (v zreteľnej väzbe na administratívny či rokovací štýl, ale zasa s tichým započítaním prvkov náučnej sféry), liturgický štýl (vo väzbe na širokú náboženskú komunikačnú sféru), reklamný štýl (vo väzbe na publicistický či žurnalistický štýl), epištolárny štýl (vo väzbe na hovorový štýl), návodový alebo receptový štýl (vo väzbe na praktický odborný alebo tzv. popularizačný štýl) atď. V nijakom z týchto prípadov nejde iba o „*istý tón, zafarbenie v celkovom výrazovom ustrojení reči*“ – ako znie už citované Mikovo vlastné odmietnutie zaradovania istých jednoduchých modifikácií jednotlivých štýlov pod pojem sekundárny či lomený štýl – naopak, v každom z týchto prípadov máme dočinenia s istou špecifickou sférou, s istou osobitou podoblasťou, ktorá máva/môže mať aj vlastné žánrové členenie. Predpokladáme, že toto

a takéto domýšľanie istých postulátov Mikovej koncepcie nie je vybočovaním z nej, či dokonca postupom, ktorý jej protirečí, ale je naopak dokladom jej inšpiratívnosti, podnetnosti aj pre súčasný štylistický diskurz, konkrétne teda aj námetom na fundovanejšie chápanie naznačeného pojmu sekundárny štýl, na jeho precíznejšiu súčasnú interpretáciu.

Osobitne zdôrazniť predchádzajúcu formuláciu sa celkom na záver tohto textu žiada tým viac, že predmetom nášho uvažovania aj výkladu nebol niektorý z centrálnych, kľúčových pojmov tejto koncepcie štylistiky, lež práve naopak pojem, ktorý ostal aj v pôvodcových ďalších štylistických prácach trochu na okraji. Aj napriek tejto „okrajovosti“ pojmu *lomený štýl* v rámci celej Mikovej štylistickej koncepcie na záver môžeme konštatovať, že išlo o pojem, ktorý bol podnetný už pri začiatkoch vymedzovania pojmu sekundárny štýl v našej štylistike a pri vtedajšej hlbšej systemizácii štýlov a ktorý je nemenej podnetný aj pri dnešnom špecifickjšom určovaní tohto pojmu, ako aj pri súčasnej, celkom aktuálnej interpretácii systému štýlov (napr. v súvislosti so súčasným chápaním hybridizácie štýlov).

LITERATÚRA

FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004.

MIKO, František: *Štýlové konfrontácie. Kapitoly z porovnávacej štylistiky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1976.

MIKO, František: *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*. Bratislava : Smena, 1970.

MISTRÍK, Jozef: K systemizácii štýlov v jazykovednej štylistike. In: *Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry*. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava : Veda, 2000, s. 275 – 279.

MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Tretie, upravené vydanie. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997.

ORGOŇOVÁ, Oľga: Štylistika Jozefa Mistríka po tretí raz. In: *Slovenská reč*, roč. 63, 1998, č. 6, s. 301 – 307 (rec.).